

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91(477)(075)

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.3/04>

Бут І.О.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДСЬКИХ ЦЕНТРІВ ПРАВОСУДДЯ У СФЕРІ АЛЬТЕРНАТИВНОГО ВИРІШЕННЯ СПОРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Громадські центри правосуддя, що створені і функціонують у різних юрисдикціях, спрямовані на розв'язання проблем у громадах та створенні гнучкого підходу до потреб громадян. Зазвичай, створені у формі громадських організацій, центри правосуддя виконують як суто сервісні функції (адресна соціальна допомога, просвітницька діяльність), так і деякі делеговані повноваження (розгляд малозначних справ, акредитація медіаторів тощо).

Відзначено, що зі створенням The Red Hook Community Justice Center (Нью-Йорк, США) можна розпочинати відлік ідеям проблемно-орієнтованого підходу у розв'язанні потреб громад. Досвід недержавних інституцій для розгляду та вирішення спорів у квазісудовому порядку було запозичено й іншими юрисдикціями: Центр громадського правосуддя Комокс-Веллі (Британська Колумбія, Канада), Громадський центр правосуддя (Новий Південний Вельс, Австралія) та інші створені центри показують свою ефективність там, де держава не може забезпечити вузькоспеціалізованих та доступних рішень. Австралійський та канадський досвід доводить, що ГЦП є корисними у питаннях корінних народів, для яких державні інституції не мають жодного авторитету, а важливі соціальні питання вирішуються старійшинами та зборами мешканців на підставі звичаїв.

Зроблено висновок, що функції громадських центрів правосуддя у сфері альтернативного вирішення спорів можуть відрізнятися в залежності від багатьох чинників. Центри можуть реалізовувати інформаційну функцію, наприклад, якщо громадський центр правосуддя не має власного медіатора, відсутнє законодавство про медіацію чи медіатори в силу законодавчих обмежень працюють незалежно. В такому випадку центр лише інформує про посередницьку процедуру та за можливості спрямовує до медіатора. Однак найбільш широко поширеною є модель, коли громадські центри правосуддя надають послуги медіації як за бажанням клієнта (наприклад, як це реалізовано в Україні та багатьох інших країнах), так і за направленням суду (наприклад, ГЦП Нового Південного Вельсу). В поодиноких випадках громадські центри правосуддя відіграють організаційну функцію з питань акредитації медіаторів, як це реалізовано в ГЦП Північної території (Австралія).

Ключові слова: громадський центр правосуддя, альтернативне вирішення спорів, медіація

Постановка проблеми. Громадські центри правосуддя, що створені і функціонують у різних юрисдикціях, зазвичай у своїй назві містять вказівку на те, що це саме «громадський центр правосуддя», тим самими підкреслюючи свій недержавний характер. Однак слід зробити також і певні термінологічні застереження. Термін «justice», що

міститься у назві багатьох Центрів з англійської може бути перекладений не тільки як «правосуддя», а й як «юстиція», «справедливість», тому помилковим буде розуміти діяльність центрів виключно як таку, що є здійсненням делегованого правосуддя, а самі центри – як державні органи чи суди. Однак з огляду на те, що в Україні подібні

центри почали свою роботу саме як «центри правосуддя», в даній роботі переклад назв іноземних центрів буде подано саме як «громадський центр правосуддя» (далі – ГЦП).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досвід створення та діяльності громадських центрів правосуддя у вітчизняній науковій літературі не є широко розробленим, адже правової регуляції діяльності таких центрів в Україні не передбачено. Однак оскільки такі громадські ініціативи все ж отримують своє втілення, в наукових роботах все ж окреслюються окремі аспекти їхньої діяльності. Зокрема, у рамках доповідей на науково-практичних конференціях тематику діяльності ГЦП розробляли І. В. Козюра, Ю. І. Шмаленко [1; 2]. На рівні дисертаційного дослідження створення та діяльність недержавних центрів, які сприяють взаємодії між судовою владою та суспільством та їх правовій освіті розглядаються О.М. Козакевич як важливий фактор позитивних змін у транзитивний період реформування правової системи [3], однак власне діяльності ГЦП увага не приділяється.

Метою статті є визначення функцій громадських центрів правосуддя у сфері медіації та альтернативного вирішення спорів.

Виклад основного матеріалу. Зі створенням в 1993 році у колишньому промисловому та криміногенному районі Нью-Йорка The Red Hook Community Justice Center (Нью-Йорк, США) можна розпочинати відлік ідеям проблемно-орієнтованого підходу у розв'язанні потреб громад. ГЦП розглядає справи, які зазвичай розглядаються в трьох різних судах: цивільному (спори між орендодавцями та орендарями щодо несплати орендної плати та невиконання ремонту), сімейному (правопорушення неповнолітніх, захист дітей, аліменти) та кримінальному (справи щодо проступків та деяких злочинів), оскільки проблеми, з якими стикаються місцеві сім'ї, не відповідають межах юрисдикції системи правосуддя. Завдяки тому, що один суддя розглядає питання, які традиційно розглядаються різними юрисдикціями, які приймають рішення у різних місцях, центр правосуддя пропонує скоординовану відповідь на проблеми, які змушують місцевих жителів звертатися до суду.

Зважаючи на тривалу історію діяльності, The Red Hook Community Justice Center має широкий спектр напрямів, які включають посередництво, громадські роботи, які залучають місцевих волонтерів, молодіжний суд, де підлітки вирішують реальні справи за участю своїх однолітків, оскільки Центр прагне залучити громаду до про-

філактики злочинів та стати тим осередком, де мешканці могли б почувати себе у безпеці.

Центр громадського правосуддя Комокс-Веллі (Британська Колумбія, Канада) було засновано у липні 1998 року як благодійну організацію. ГЦП надає послуги з вирішення конфліктів для молоді, дорослих і літніх людей, які є друзями, членами сім'ї, сусідами, товаришами по команді, колегами та однокласниками, потерпілими та правопорушниками. Однак врегулювання конфліктів не проводиться у разі розірвання шлюбу, у справах щодо опіки над дітьми або поділу майна, оскільки такі спори можуть бути вирішені за допомогою медіаторів, які займаються приватною практикою. Крім цього, немедіабельними є питання надання державних психіатричних послуг, інших медичних послуг чи конфлікти, пов'язані з орендою житла, оскільки існують інші можливості для вирішення таких проблем через Управління омбудсмена, Центр доступу Британської Колумбії та у інші передбачені законодавством способи. Як зазначає І. Козюра, «в усіх досліджуваних громадах існує суттєва підтримка моделі ГЦП, що надає можливість покращити рівень надання послуг та якість правосуддя, підтримати програми для маргіналізованих правопорушників, зробити громади більш здоровими і безпечними» [1, с. 89].

ГЦП (Новий Південний Вельс) було створено Законом про громадські центри правосуддя 1983 року [4]. Із подальшими змінами було врегульовано діяльність центрів, метою яких є: а) надання послуг з вирішення спорів та врегулювання конфліктів, включаючи посередництво у спорах; б) навчання людей для роботи як посередників та сприяння розвитку альтернативного вирішення спорів шляхом встановлення зв'язків та партнерських відносин з юристами, судами, трибуналами, академічним сектором та іншими постачальниками послуг альтернативного вирішення спорів; в) вирішення інших питань, пов'язаних з наданням послуг з вирішення спорів та врегулювання конфліктів. Центр є тим органом, що здійснює обов'язкову медіацію у спорах, переданих до Центру правосуддя за постановою суду чи трибуналу відповідно до законодавства.

Про результати медіації або спробу медіації Центр надає письмовий звіт до суду, який передає справу для медіації, або повідомляє про причини неможливості проведення медіації. Немедіабельними справами визнаються випадки а) коли наявне кримінальне обвинувачення, постанови суду чи судові зобов'язання, які перешкоджають посередництву; б) недієздатність особи чи нездат-

ність самостійно приймати рішення внаслідок стану здоров'я; в) попередній досвід взаємодії сторони із ГЦП, неприязні чи ворожі відносини між сторонами та персоналом Центру; г) недобросовісність сторони, д) страх перед іншою стороною чи страх помсти, е) факт насильства між сторонами, в тому числі домашнього насильства (за деякими виключеннями); ж) одна чи декілька сторін не бажають проводити посередництво або не можуть домовитися про час та місце врегулювання спору.

При цьому, якщо сторона відмовляється від врегулювання, Центр повідомляє про це суд, однак якщо випадок визнаний немедіабельний – Центр вказує про це суду, не повідомляючи конкретної причини, тим самим захищаючи приватне життя особи.

Якщо медіація призначається не за рішенням суду, а за бажанням сторін, вона є повністю добровільною: сторона може відмовитись від медіації у будь-який час, а будь-яка угода, досягнута або укладена відповідно до посередницької сесії, не підлягає виконанню в жодному суді, трибуналі чи органі, якщо сторони не домовляться у письмовій формі про те, що угода підлягає виконанню. Після цього суд зможе видати «ордер за згодою» («consent order»), який можна звернути до виконання та накладати санкції у разі невиконання.

Громадський центр правосуддя Північної території (Австралія) забезпечує процеси врегулювання конфліктів та вирішення спорів; бере участь у громадських ініціативах з розробки та здійснення миротворчих процесів, що враховують культурні особливості; проводить судові процеси відповідно до Закону про будівельні контракти; дозволяє клієнтам виявляти та активно вирішувати конфлікти у різних спірних ситуаціях; просуває Національні стандарти акредитації посередників шляхом навчання управлінню спорами та надання послуг з акредитації; та веде реєстр акредитованих посередників.

Метою Центру є надання мешканцям території конфіденційних, своєчасних та економічних засобів вирішення конфліктів, не пов'язаних із більш формальним юридичним процесом. ГЦП як державна служба Північної території пропонує безкоштовне посередництво у місцевих спільнотах по всій території та дозволяє а) оцінити медіабельність спору, б) запропонувати варіанти, стратегії та методи ведення переговорів, які можуть допомогти вирішити спір; в) зв'язатися з іншою особою, щоб домовитися про посередництво; г) дозволяє отримати «робочий зошит» учасника,

щоб допомогти систематизувати та висловити думки; д) при необхідності залучити перекладача.

Медіабельними є спори у судових справах, майнові спори, конфлікти між колегами, членами сім'ї чи сусідами, комерційні спори та суперечки, пов'язані із соціальними мережами. Особливо варто відзначити можливість проведення посередництва у справах щодо насильства проти особистості у зв'язку із видачою судом відповідного припису. Соціальні та фінансові вигоди процесів запобігання та раннього вирішення спорів особливо важливі у цьому аспекті роботи Центрів. Справи про особисте насильство, врегульовані за допомогою посередництва, забезпечують сторони від тривалого судового процесу, який є дорогим та трудомістким для сторін та місцевого суду.

Використання очних та дистанційних форм медіації (особливо в часи пандемії), дозволило Центру забезпечити більш зручний досвід для вразливих сторін, де посередництво може здійснюватися з їхнього власного будинку. Крім того, віртуальні посередництва дозволили збільшити кількість послуг у віддалених регіонах Північної території, де доступ утруднений або Центр не має ресурсів для полегшення поїздок посередників. Як і будь-яка форма альтернативного вирішення суперечок, надання посередницьких послуг через віртуальні платформи має унікальні бар'єри для досягнення успішних результатів для клієнтів. Тим не менш, Центр продовжує адаптувати та покращувати цю послугу, працюючи у співпраці зі своїми посередниками та постійно вдосконалюючи процеси, щоб гарантувати, що територіальні мешканці мають доступ до посередницьких послуг найвищої якості, незалежно від фізичного місцезнаходження. є огляд результатів послуг Центру при виконанні його основних функцій.

Центром також здійснюється і превентивне врегулювання спорів (конфлікт-коучинг), який спрямований на те, щоб допомогти людині орієнтуватися в конфліктній ситуації, зосередивши увагу на самосвідомості, причетності та постановці цілей: клієнту надається підтримка у розумінні його конфлікту, визначенні відповідних дій для сприяння вирішенню та розробці робочого плану для здійснення цих дій.

Центр громадського правосуддя також є визнаним органом з акредитації медіаторів, який відповідає за навчання та акредитацію медіаторів відповідно до Національних стандартів акредитації медіаторів.

Особливістю даного центру є те, що одним із напрямів його діяльності є миротворча функція

серед корінних народів північної території: ГЦП пропагує серед місцевого населення ідеї сучасного та більш справедливого шляху вирішення конфліктів шляхом посередництва чи ведення переговорів, що може мати позитивним наслідком ймовірне скорочення тривалих спорів за рахунок створення ефективних з культурної точки зору місцевого населення служб вирішення спорів та зміцнення структур управління та прийняття рішень. Однак, зафіксовано відносно небагато випадків навчання посередництва та інших методів альтернативного вирішення спорів у віддалених громадах Північної території [5]. Під час проведення тренінгів із посередництва із старійшинами та представниками різних кланів племінних народів особливо підкреслювалося, що використання процедури медіації не є впровадженням практики домінуючої культури для заміни існуючих правових та культурних традицій, а скоріше доповнює існуючі системи вирішення спорів корінних народів [6].

Так само і в Україні «поряд з державним сектором, спрямованим на вирішення конфліктів юридично-правовим шляхом, в Україні інституційне затвердження отримали недержавні громадські організації» [2, с. 121].

Ідея щодо утворення громадських центрів правосуддя в Україні полягає в імплементації кращих міжнародних практик роботи громадських центрів правосуддя, як ефективного механізму у забезпеченні доступу до правосуддя та покращення життя мешканців територіальних громад та спільнот, їх адаптування відповідно до українського контексту та реалій [7, с. 150].

Громадський центр правосуддя (м. Одеса, Україна) розпочав свою роботу з листопада 2018 року при Київському районному суді м. Одеси. Особливістю цього центру є те, що він здійснює свою діяльність з тісною співпрацею із судовою системою, що, по суті, допомагає в здійсненні правосуддя та забезпеченні доступу до нього. Серед основних напрямів роботи центру є надання первинної правової допомоги (усні чи письмові консультації, складання листів, заяв, скарг) та вторинної допомоги у окремих категоріях справ з дрібних процесуальних питань (наприклад, складання заяв про ознайомлення з матеріалами справи, видачу копії судового рішення, відкладення судового розгляду, заяви щодо уточнення списку виборців та заяви щодо проведення судових засідань в режимі відеоконференції (особливо на початку пандемії COVID-19). Затребуваними, особливо після збройної агресії Російської

Федерації, є заяви про встановлення факту народження/смерті особи на тимчасово окупованих територіях, які розглядаються судами в окремому провадженні.

Крім цього ГЦП здійснює врегулювання конфліктів за участі медіатора: у разі, якщо первинний аналіз свідчить про медіабельність спору, експерт пропонує відвідувачеві врегулювати суперечку за допомогою медіації, роз'яснюючи особливості та переваги процедури та направляє до кабінету медіації для більш глибокого аналізу ситуації профільним фахівцем. Якщо первинний аналіз свідчить про немедіабельність спору, експерт Центру роз'яснює відвідувачу, чому вважає суперечку немедіабельною та які є альтернативи (за межами Центру деякі медіатори можуть вважати суперечку медіабельною, або може бути передбачений особливий порядок медіаційної процедури — наприклад, примирною комісією службі посередництва та примирення щодо колективних трудових спорів). Залежно від ситуації, навіть у немедіабельних справах відвідувач Громадського центру правосуддя може бути направлений до медіатора для отримання консультації щодо процедури — це підвищує обізнаність громадян, вони забезпечуються роздатковими матеріалами, а отже, у разі виникнення іншої суперечки, матимуть альтернативу, про яку їх вже поінформовано.

Громадський центр правосуддя (м. Чугуїв, Харківська область, Україна) був створений наприкінці 2018 року. Центром визначено чотири блоки його діяльності: безоплатна правова допомога; альтернативне вирішення спорів; психологічна підтримка громадян та вирішення проблем громади. З метою підвищення ефективності та систематизації інформації про цю діяльність Центром розроблені типові протоколи медіаційної та фасилітаційної справи [8].

Реагуючи на виклики воєнного часу досвід створення громадських центрів правосуддя поширився по всій Україні за допомогою грантових ініціатив: наразі функціонує більше 20 центрів та їхніх філій у таких містах як Татарбунари, Хмельницький, Чернігів, Калуш (Івано-Франківська область), Покровськ (Донецька область) тощо.

Висновки. Переважно діяльність вітчизняних центрів правосуддя зосереджена саме на правовій допомозі, як із загальних питань, так і в обрахунок напрямів (проти дія домашньому насильству, допомога внутрішньо переміщеним особам, документування збитків, спричинених збройною агресією тощо). Однак сприяння доступності правосуддя досягається не тільки спрощенням отримання

мання правничої допомоги, однак й популяризацією способів альтернативного вирішення спорів.

Створені центри у різних юрисдикціях показують свою ефективність там, де держава не може забезпечити вузькоспеціалізованих та доступних рішень. Переважна більшість іноземних ГЦП зосереджують свою діяльність в ізольованих чи віддалених просторах: Центр The Red Hook Community Justice Center показує, що навіть у великих і розвинутих містах мешканці ізольованих промислових районів потребують певних соціальних послуг «на місцях». Так само австралійський та канадський досвід доводить, що ГЦП є корисними у питаннях корінних народів, для яких державні інституції не мають жодного авторитету, а важливі соціальні питання вирішуються старійшинами та зборами мешканців на підставі звичаїв.

Така спеціалізація центрів є похідною від самої концепції громадського центру правосуддя – надання послуг на місцях, затребуваних у конкретній громаді, а для великих міст (як, наприклад, Нью-Йорк), це

можуть бути потреби опосередкованого району міста. Саме тому не може існувати універсальної моделі ГЦП, яка б однаково ефективно сприяла покращенню доступності правосуддя, безпеці у громаді.

Роль ГЦП у сфері альтернативного вирішення спорів так само може відрізнятися в залежності від багатьох чинників. Центри можуть реалізувати інформаційну функцію, наприклад, якщо ГЦП не має власного медіатора, відсутнє законодавство про медіацію чи медіатори в силу законодавчих обмежень працюють незалежно. В такому випадку центр лише інформує про таку процедуру та за можливості спрямовує до медіатора. Однак найбільш широко поширеною є модель, коли ГЦП надає послуги медіації як за бажанням клієнта (наприклад, як це реалізовано в Україні та багатьох інших країнах), так і за направленням суду (наприклад, ГЦП Нового Південного Вельсу). В поодиноких випадках ГЦП відіграють організаційну функцію з питань акредитації медіаторів, як це реалізовано в ГЦП Північної території (Австралія).

Список літератури:

1. Козюра І. Громадівські центри правосуддя: канадський досвід. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (26 червня 2023 року, м. Київ)* : Зб. тез наук. праць / за заг. редакцією М.В. Трофименко. Київ: МДУ, 2023. 330 с. С. 86.
2. Шмаленко Ю. Особливості правового регулювання медіації в Україні. *Людина має право: соціально-гуманітарний дискурс у контексті реформаційних процесів в Україні: матеріали круглого столу, м. Одеса, 19 лист. 2020 р.* Одеса, 2020. С. 118–123. URL: http://eprints.library.odeku.edu.ua/9293/1/36iprник_тез_Людина_має_право_19_11_2020.pdf.
3. Козакевич О. М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2021.
4. Community Justice Centres Act 1983 № 127. URL: <https://legislation.nsw.gov.au/view/whole/html/inforce/current/act-1983-127>. (дата звернення: 22.06.2023).
5. Annual report: Community Justice Centre. 2019-2020 URL: https://justice.nt.gov.au/_data/assets/pdf_file/0003/977061/community-justice-centre-annual-report-2019-2020.pdf. (дата звернення: 22.06.2023).
6. Will Crawford and Rohan Thwaites. Two way learning & culturally appropriate mediation training in remote communities. *Indigenous law bulletin*. January / February 2013, Volume 8, Issue 4. URL: <http://www.austlii.edu.au/au/journals/IndigLawB/2013/6.pdf>. (дата звернення: 22.06.2023).
7. Сінчук О. Громадські центри правосуддя в Україні. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу: теоретичні та практичні аспекти: матеріали V Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції (м. Полтава, 22 жовтня 2020 року)*. Полтава, 2020. 223 с. С. 149–151.
8. Звіт: успішні практики та невдачі Чугуївського громадського центру правосуддя. Програма USAID «Нове правосуддя», Громадська організація «Чугуївська правозахисна група»: Р. Лихачов, В. Бабіка. Чугуїв, 2020. 16 с. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/2020_Chuhuyiv_CJC_Annual-Report.pdf. (дата звернення: 22.06.2023).

But I.O. ACTIVITIES OF COMMUNITY JUSTICE CENTERS IN THE FIELD OF ALTERNATIVE DISPUTE RESOLUTION: INTERNATIONAL AND UKRAINIAN EXPERIENCE

Community Justice Centers, established and operating in various jurisdictions, are aimed at solving problems in communities and creating a flexible approach to the needs of citizens. Usually established as non-governmental organizations, justice centers perform both purely service functions (targeted social assistance, educational activities) and some delegated powers (consideration of minor cases, accreditation of mediators, etc.).

It is noted that with the establishment of The Red Hook Community Justice Center (New York, USA), we can start to use the ideas of a problem-oriented approach to addressing the needs of communities. The experience of non-governmental institutions for consideration and resolution of disputes in a quasi-judicial manner has been borrowed by other jurisdictions: The Comox Valley Community Justice Center (British Columbia, Canada), the Community Justice Center (New South Wales, Australia) and other established centers are proving to be effective where the state cannot provide highly specialized and accessible solutions. The Australian and Canadian experience proves that CJsCs are useful in the case of indigenous peoples, for whom state institutions have no authority and important social issues are resolved by elders and community meetings based on custom.

The author concludes that the functions of community justice centers in the field of alternative dispute resolution may differ depending on many factors. Centers can perform an informational function, for example, if a community justice center does not have its own mediator, there is no legislation on mediation, or mediators work independently due to legal restrictions. In this case, the center only informs about the mediation procedure and, if possible, refers to a mediator. However, the most widespread model is when community justice centers provide mediation services both at the request of the client (for example, as implemented in Ukraine and many other countries) and upon court referral (for example, the New South Wales CJC). In rare cases, community justice centers play an organizational function in accrediting mediators, as implemented by the CJC of the Northern Territory (Australia).

Key words: *community justice center, alternative dispute resolution, mediation*